

## ГЕНЕЗА ШКІЛ СПРИЯННЯ ЗДОРОВ'Ю В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХХ — НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

*Досліджено особливості розвитку шкіл сприяння здоров'ю в Україні в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. та висвітлюється їх досвід діяльності із забезпечення збереження, відновлення та зміцнення здоров'я школярів. Мета статті полягає у дослідженні проблеми становлення шкіл сприяння здоров'ю в Україні в окреслений період, оскільки саме школа має великі можливості у здійсненні низки заходів з питань збереження і зміцнення здоров'я дітей. Перспективи подальших наукових розвідок полягають у вивченні педагогічних можливостей та навчально-методичного забезпечення процесу формування здорового способу життя учнів в умовах шкіл сприяння здоров'ю.*

**Ключові слова:** здоров'я, здоровий спосіб життя, школа сприяння здоров'ю.

### Постановка проблеми

*Вступ.* Сьогодні перед школою постає проблема виховання свідомого ставлення учнів до свого здоров'я як найвищої соціальної цінності, яка дасть їм змогу успішно виконувати будь-які життєві та соціальні ролі, бути творцем свого життя, активно інтегруватись до сучасного суспільства. Найголовнішою цінністю, яку має плекати сучасна школа, є здоров'я дитини, його формування й підтримка на різних етапах її навчання в школі. Тому важливим є діяльність шкіл сприяння здоров'ю в Україні у цьому напрямі, бо саме школа має великі можливості у здійсненні низки заходів із питань збереження і зміцнення здоров'я дітей.

*Аналіз останніх досліджень та публікацій.* В останнє десятиліття в Україні здійснено низку досліджень, у яких розглядаються різні аспекти проблеми формування здорового способу життя дітей, підлітків та молоді (В. Горащук, М. Зубалій, О. Савченко, Т. Бойченко, С. Кондратюк, Ж. Омельченко, В. Оржеховська, Л. Сущенко та ін.). Навчання здорового способу життя на засадах життєвих навичок через систему шкільної освіти впроваджували О. Балакірєва, Л. Ващенко, Т. Воронцова, В. Пономаренко та інші, проблему формування здорового способу життя школярів у навчально-виховному процесі вивчали А. Герасимчук, О. Савченко, Н. Бібік, Н. Коваль та ін. Діяльність шкіл сприяння здоров'ю досліджували Н. Василенко, О. Єжова, Н. Комарова, В. Терещенко, В. Шахненко, О. Шиян та ін.

Загальноосвітніми закладами, які увійшли до мережі шкіл сприяння здоров'ю, набуто цінний досвід здоров'яспрямованої діяльності, який потребує дослідження й узагальнення задля його популяризації в освітніх умовах сьогодення.

*Мета* статті полягає у дослідженні проблеми становлення шкіл сприяння здоров'ю в Україні в кінці ХХ — на початку ХХІ ст.

Відповідно до мети статті, поставлені такі завдання:

- дослідити особливості розвитку шкіл сприяння здоров'ю в Україні в кінці ХХ — на початку ХХІ ст.;
- висвітлити досвід діяльності таких шкіл із забезпечення збереження, відновлення та зміцнення здоров'я школярів.

## Виклад основного матеріалу

Досвід зарубіжних держав у другій половині ХХ ст. підтвердив, що між здоров'ям людини і характером суспільства, в якому вона живе, соціальними умовами і чинниками способу життя існує тісний зв'язок. Економічне обґрунтування державної політики з формування здорового способу життя є набагато ефективнішим інструментом поліпшення ситуації у галузі охорони здоров'я, ніж боротьба з наслідками нездорового способу життя, що вимагає значних ресурсів для лікування хвороб, розширення мережі медичних закладів, підготовки медичних працівників [7]. Отже, формування здорового способу життя підростаючого покоління, з огляду на майбутнє, повинно принести найбільшу користь для держави.

Відповідно до цього почалося впровадження курсів з охорони здоров'я в усі ланки освітніх закладів європейських країн. У зв'язку з цим було запропоновано новий підхід до поліпшення здоров'я громади через промоцію здоров'я — «Health Promotion» (дослівний переклад цього словосполучення припускає кілька тлумачень: «заохочення до здоров'я», «сприяння здоров'ю», «стимулювання, підтримка здоров'я») [9]. З огляду на вищесказане, у 1974 р. відділення шкільного здоров'я американської асоціації громадського здоров'я (School Health Section of the American Public Health Association) висловило свою позицію стосовно того, що освіта у галузі здорового способу життя повинна стати тривалим процесом (від зачаття до смерті), і що така освіта має бути обов'язковою, інтегрованою та планомірною [7].

Отже, активізація інтересу світової спільноти до досліджуваної проблеми зумовила пошук дієвих шляхів формування у дітей та молоді свідомої мотивації до здорового способу життя у досліджуваній період. Центральне місце у формуванні здорового способу життя дітей і молоді мусить відігравати система шкільної освіти, яка є ідеальним середовищем для формування здорового способу життя у підростаючого покоління, оскільки забезпечує масовість (охоплює всіх дітей віком 6–18 років), превентивність, ефективність, системність та послідовність у формуванні в дітей та молоді навичок здорового способу життя. Підтвердженням цього є рішення Мадридської конференції міністрів охорони здоров'я Європи (1981 р.), де було визнано, що шкільний курс («Health Education») має бути одним із головних на найближчі десятиліття [8].

Утвердженням пріоритетів освіти у формуванні свідомої мотивації на здоровий спосіб життя стало розроблення комітетом міністрів країн-членів Ради Європи у 1988 р. детальних рекомендацій щодо впровадження курсів з охорони здоров'я в усі ланки освітніх закладів цих країн. Було визнано важливість здобуття знань з питань охорони здоров'я і здорового способу життя для всіх вікових груп населення, особливо для дітей та молоді шкільного віку, бо саме від них залежить майбутнє будь-якої країни [9]. Формування здорового способу життя потребувало надання знань і формування життєвих умінь (компетентностей) для забезпечення здатності приймати рішення щодо власного здоров'я і здоров'я навколишніх людей. На початковому рівні передбачалось дати учням можливість поступово здобувати знання про зростання й розвиток людини, а також про основні взаємозв'язки між здоров'ям і довкіллям [6; 7].

Тож, цілком закономірним у 80-х роках минулого століття стало поширення в країнах Європи ідеї Всесвітньої організації охорони здоров'я про створення шкіл, які ставили б своїм основним завданням збереження та поліпшення здоров'я школярів і

навчання їх правил поведінки, що сприятимуть зміцненню здоров'я. У 1990 р. Всесвітня організація охорони здоров'я разом з Європейською комісією і Радою Європи ініціювала створення мережі шкіл, які сприятимуть здоров'ю. У 1991 р. перші такі експериментальні школи було створено в Угорщині, Чеській і Словацькій республіках та Польщі. У 1992 р. було започатковано інноваційний проект, який поєднував освіту й охорону здоров'я, з метою реалізації обопільного потенціалу. Згідно з цим проектом було створено Європейську мережу шкіл сприяння здоров'ю (ENHPS) та відкрито шлях до вступу в цю організацію для всіх бажаючих.

Цей підхід охоплював такі напрями діяльності як набуття знань і навичок з охорони здоров'я на шкільних заняттях, зміна соціального та фізичного середовища перебування у школах і розвиток зв'язків із суспільством у цілому. Процес становлення цього напрямку був тривалим і в остаточному варіанті став Мережею шкіл сприяння здоров'ю. Мережа почала активно розвиватись, і вже в 1997 р. у проекті брали участь 37 країн.

*Практика діяльності Європейської мережі шкіл сприяння здоров'ю засвідчила поєднання детермінант освіти та здоров'я; визначила, що успішне впровадження відповідної політики, принципів та методів може значно вплинути на молодь, яка навчається в таких школах.* Отже, відбулося усвідомлення міжнародною спільнотою необхідності розробок і впровадження комплексних заходів з формування та поширення здорового способу життя у систему шкільної освіти, формування у підростаючого покоління цінностей здоров'я та здорового способу життя.

Україна активно сприйняла світові тенденції щодо поліпшення стану здоров'я населення через освіту. Вагомим кроком на шляху формування здорової особистості стало прийняття у 1994 р. Концепції неперервної валеологічної освіти в Україні. Саме на зменшення кризових явищ і гостроти проблеми формування, збереження та зміцнення здоров'я населення України передусім підростаючого покоління спрямовані концептуальні положення неперервної валеологічної освіти [2].

Перед валеологічною наукою постали нові завдання: розробка наукових основ валеологічного навчання; наукове дослідження і створення нових програм і підручників для початкових і середніх шкіл; удосконалення системи освіти, зокрема, створення спеціальних, експериментальних шкіл здоров'я.

Зауважимо, що не всі освітяни, а згодом і батьки позитивно сприйняли такі нововведення, адже запровадження у шкільну програму курсів навчання здорового способу життя передбачало зменшення навчальних годин. Та в тих школах, де новатори зуміли побачити перспективу предметів оздоровчого спрямування і поєднати валеологічну теорію й практику, справа навчання й формування здорового способу життя у підростаючого покоління набула широкого розмаху, що сприяло появі в Україні низки новітніх освітніх закладів — «Шкіл сприяння здоров'ю».

Ідея створення шкіл здоров'я як основної форми валеологічного виховання й навчання знайшла своє відображення у спільному наказі Міністерства охорони здоров'я та Міністерства освіти України від 7.02.1995 р. № 25/31 «Про прилучення до Міжнародного проекту «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю». Згідно з цим наказом в Україні було розпочато організацію діяльності «Шкіл сприяння здоров'ю» [4]. Виникнення таких шкіл в системі освіти України сприяло ефективному впро-

вадженню концептуальних положень валеологічної освіти у шкільну практику, створенню умов для валеологізації всього навчально-виховного процесу.

На початковому етапі до Європейської мережі шкіл сприяння здоров'ю увійшло близько 18 шкіл України, серед яких була Запорізька спеціалізована школа фізичної культури № 18. У 1995 р. вона увійшла до складу «Європейської мережі шкіл сприяння здоров'ю» та взяла на себе обов'язки реалізації Концепції безперервної валеологічної освіти в системі проекту «Здоров'я – через освіту».

Одним із головних завдань, яке реалізується колективом Запорізької спеціалізованої школи № 18, є забезпечення та зміцнення здоров'я дітей.

Педагогічний колектив школи вже багато років активно працює над упровадженням системи безперервного валеологічного навчання, здоров'язберігальних педагогічних технологій, які самі по собі підвищують ефективність процесу та залучають громадськість, працівників системи охорони здоров'я (психологів, лікарів, медичних сестер), батьків.

Валеологічна концепція школи ґрунтується на впровадженні здоров'язберігальних технологій у педагогічний процес. Нові технології організації навчально-виховного процесу у школі (чергування уроків і занять спортом; ведення уроків парами, що важливо в умовах надзвичайної зайнятості учнів; нові технології знайшли своє відображення в результативності навчальних досягнень та особистої зацікавленості учнів у кінцевому результаті) позитивно змінили мікроклімат роботи вчителя і учнів. За рахунок нової стратегії та методики проведення уроків валеології (бінарні, нестандартні, уроки-тренінги), розумного чергування робочого часу з активним відпочинком вихованців, значно стабілізувалося здоров'я вихованців, успішність, якість знань, умінь і навичок.

Пріоритетом педагогічного колективу є збереження і зміцнення здоров'я не тільки учнів, а й учителів. В основу діяльності Школи сприяння здоров'ю покладено авторську концепцію «Ми обираємо здоровий спосіб життя». Кожен учитель у своїй діяльності щодо формування здорового способу життя (теоретичні знання(самоосвіта): бесіда, лекція, доповідь; практична робота: участь у семінарах, нарадах, тренінгах, ділові ігри, Тижні здоров'я, участь у конкурсах і вернісажах; творча майстерня: презентація особистого досвіду, методичні нароби, нестандартні уроки, виставки, друковані матеріали, комп'ютерні технології) проходить певні сходинки, з яких і складається здорове освітнє середовище [3].

Заслуговує на увагу і поширення цікавий досвід роботи навчальних закладів Харківщини, які беруть участь у проекті з 1995 р. Високий рівень роботи за проектом «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю» демонструє педагогічний колектив Харківської загальноосвітньої школи № 159. Протягом кількох років навчально-виховний процес у школі будується за принципом формування, збереження й зміцнення здоров'я учнів. В основі такого підходу до організації навчально-виховного процесу лежить новий погляд на парадигму навчання й управління школою.

Змістом педагогічної діяльності є створення валеологічно насиченого простору школи, залучення до співпраці батьків, учителів, представників громади, створення оздоровчо-валеологічної структури (координаційно-валеологічний центр) з активною участю медичних працівників, психологів, соціальних педагогів, науковців. Учителі

знаходяться у процесі пошуку та апробації здоров'язберігальних і здоров'яформувальних технологій.

Впровадження здоров'язберігальних технологій у навчально-виховний процес необхідно розпочинати з початкової школи, де престиж здоров'я на високому рівні. Вчителями школи розроблена велика кількість порад, методичних рекомендацій, пам'яток щодо поліпшення свого здоров'я та здоров'я вихованців. Регулярно проводиться оцінка рівня фізичного розвитку й функціонального стану учнів, результати обговорюються на засіданнях педагогічної ради, батьківських зборах.

З метою пропаганди здорового способу життя й навчання гігієнічних навичок суб'єктів освітнього процесу медпрацівники відвідують батьківські збори, класні години, беруть участь у роботі шкільного психолого-медико-педагогічного консилиуму і лекторію «Азбука здоров'я». Лекторій для батьків уведений в дію з метою підвищення зацікавленості й активної участі батьків у розбудові школи здоров'я. Пропонується приблизна тематика лекторію, на якому батьки зможуть отримати відповіді на питання, що постають перед ними на шляху створення школою середовища з формування навичок здорового способу життя. Постійно проводяться моніторингові дослідження здоров'я школярів та оцінка задоволеності батьків роботою Школи сприяння здоров'ю методом анкетування й аналізу Щоденників здоров'я учнів на початку навчального року та наприкінці навчального року.

Усі учителі початкової школи на своїх уроках проводять хвилинки відпочинку, які можна визначити як креативні, подовжені рухові перерви. Розробка та впровадження вчителями школи рухових фізкультхвилин під час уроків та на перервах надала можливості не тільки творчо працювати вчителям, а й згуртувала колектив між собою.

З метою навчання дітей навичок здорового способу життя, підвищення загальної культури всім учням пропонується завести зошит для спостережень за виконанням гігієнічної програми оздоровлення, а також робити щоденний самозвіт про те, що виконано за день, і радіти кожному досягненню у виконанні чергової гігієнічної норми, що зумовлює вироблення корисної звички догляду за своїм організмом. Медико-педагогічні дослідження доводять переваги означеної діяльності, що позитивно впливає на такі фактори: підтримку фізичної активності та розумової працездатності; підвищення імунної системи; покращення процесу росту та фізичного розвитку дитини [5].

З огляду на предмет нашого дослідження, особливий інтерес викликає діяльність шкіл сприяння здоров'я на Кіровоградщині, яка розпочалася у 1997 р. Розбудова «Шкіл сприяння здоров'я» у Кіровоградській області сприяла активному розвитку педагогічного новаторства, розгортанню педагогічної творчості. Розпочалася розробка авторських шкільних програм навчання здорового способу життя. Педагогічними колективами таких навчально-виховних закладів впроваджуються оздоровчі технології та методики, здійснюється психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу, проводиться науково-дослідна й експериментальна робота стосовно організації комплексного підходу до збереження та зміцнення здоров'я дітей.

Наведемо деякі приклади науково-дослідної діяльності шкіл сприяння здоров'ю на Кіровоградщині, які плідно працюють як опорні заклади з проблеми зміцнення та збереження здоров'я дітей.

Педагогічний колектив Веселівського навчально-виховного комплексу здійснює експериментальну роботу регіонального рівня з проблеми «Впровадження здоров'язберігальних технологій навчання і виховання в системі «родина – ДНЗ – Школа». Розроблено програму науково-дослідної діяльності, визначено шляхи реалізації здоров'язберігальних технологій та оптимальні форми оздоровчої роботи з учасниками навчально-виховного процесу. Апробація здоров'язберігальних технологій, впровадження їх в освітній простір надала можливість залучити педагогічний колектив до творчої креативної роботи, згуртувати його над однією з глобальних проблем сучасного суспільства — здоров'я нації [1, 92].

Упродовж останніх років педагогічний колектив Високобайрацького навчально-виховного комплексу «загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів — дошкільний навчальний заклад» вирішує науково-методичну проблему закладу «Формування здорового способу життя на засадах розвитку життєвих навичок в умовах Школи сприяння здоров'ю», спрямував зусилля на реалізацію здоров'язбережувальних технологій через такі напрями освітньо-виховної діяльності: створення безпечного розвивального середовища, екологічно сприятливого життєвого простору, повноцінного медичного обслуговування, харчування, оптимізації рухового режиму, системного підходу до формування в дітей ціннісного ставлення до власного здоров'я, дотримання гармонійних, доброзичливих взаємин між педагогами та вихованцями, самими дітьми. Досвід роботи Високобайрацького навчально-виховного комплексу переконливо доводить, що у процесі здобуття життєвих навичок основним є не абстрактні знання, а головні детермінанти поведінки: установки, мотивації, опорні знання, уміння і практичні навички [1, 163].

Розробкою важливих напрямів проблеми формування здоров'я та здорового способу життя школярів займаються й інші навчально-виховні заклади Кіровоградської області. Зокрема, комунальний заклад «Навчально-виховне об'єднання — «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 31 з гімназійними класами, центр дитячої та юнацької творчості «Сузір'я» Кіровоградської міської ради Кіровоградської області» — проблемою «Формування духовно-моральної компетентності учня в умовах Школи культури здоров'я»; Маловисківська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 3 — превентивний проект ХОУП «Шкільна програма з профілактики вживання тютюну, алкоголю і наркотиків»; загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 10 Світловодської міської ради — проблема «Формування здорової особистості учня в умовах Школи сприяння здоров'ю»; Мар'янівська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів — проблема «Формування ціннісної мотивації особистості на здоровий спосіб життя» [1].

### **Висновки**

Отже, висвітлення досвіду діяльності шкіл сприяння здоров'ю переконує в тому, що їх основними завданнями є: навчити учнів, учителів, батьків, представників громади свідомо ставитися до свого здоров'я; сформувати позитивну мотивацію на здоровий спосіб життя і здоров'язберігальну поведінку; втілювати здобуті навички в щоденне життя. Висвітлені нами підходи до формування здорового способу життя становлять основу здорового розвитку дитини, реалізуються у процесі різноманітної діяльності школярів і сприяють ефективному формуванню та збереженню здоров'я підростаючого покоління.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Інтеграція освітньо-виховної та оздоровчої діяльності в навчальних закладах України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (6–7 листоп. 2012 р., м. Кіровоград). — Кіровоград : ФО-П Александрова М. В., 2012. — 284 с.
2. Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні: зб. матеріалів / уклад. : В. Горащук, Т. Бойченко, Н. Вадзюк [та ін.] // Шкільний курс «Валеологія». — К. : Освіта, 1994. — С. 5–19.
3. Молчанов В. Концептуальна модель Запорізької спеціалізованої школи фізичної культури № 18 / В. Молчанов // Здоров'я та фізична культура. — 2009. — № 34. — С. 17–20.
4. Наказ Міністерства охорони здоров'я та Міністерства освіти України від 7.02.95 р., № 25/31 «Про прилучення до міжнародного проекту «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю» / [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=1187>
5. Овчарова А. В. Управління сучасною школою сприяння здоров'ю / А. В. Овчарова // Управління школою. — 2009. — № 31. — С. 2–23.
6. Рекомендація NR (88) 7 Комітету міністрів Ради Європи «Про освіту з питань охорони здоров'я в школі та роль і підготовку вчителів» / [електронний ресурс]. — 1988. — Режим доступу : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994\\_722](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_722)
7. Шиян О. І. Освітня політика з питань здорового способу життя молоді у другій половині ХХ століття [електронний ресурс] / О. І. Шиян // Державне управління: теорія та практика. — 2007. — № 2(6). — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/DUTP/2007>
8. Яременко О. О. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи / О. О. Яременко, О. М. Балакірева, О. В. Вакуленко [та ін.]. — К. : Укр. ін-т соц. дослідж., 2000. — 207 с.
9. Nutbeam D. Health promotion glossary / D. Nutbeam. — Geneva : World Health Organization, 1986. — 26 p.

*Черний В. П.*

### ГЕНЕЗИС ШКОЛ СОДЕЙСТВИЯ ЗДОРОВЬЮ В УКРАИНЕ В КОНЦЕ ХХ — НАЧАЛЕ ХХІ вв.

*Исследованы особенности развития школ содействия здоровью в Украине в конце ХХ — начале ХХІ вв. и освещается их опыт деятельности по обеспечению сохранения, восстановления и укрепления здоровья школьников. Цель статьи заключается в исследовании проблемы становления школ содействия здоровью в Украине, поскольку именно школа имеет большие возможности в осуществлении ряда мероприятий по вопросам сохранения и укрепления здоровья детей. Перспективы дальнейших научных исследований состоят в изучении педагогических возможностей и учебно-методического обеспечения процесса формирования здорового образа жизни учащихся в условиях школ содействия здоровью.*

**Ключевые слова:** *здоровье, здоровый образ жизни, школа содействия здоровью.*

*Cherniy V. P.*

**GENESIS HEALTH PROMOTING SCHOOLS IN UKRAINE  
IN THE END OF XX — BEGINNING OF XXI CENTURY**

*In this paper the characteristics of school health promotion in Ukraine at the end of XX — beginning of XXI century and highlights their experience of the activity on the conservation, restoration and promotion of health of schoolchildren. The purpose of the article is to study the problems of the school health promotion in Ukraine at the appointed period, as is the school has great potential in a number of activities on the conservation and health of children. Prospects for future research is to study the educational opportunities and training and methodological support of the formation of a healthy way of life of students in the school health promotion.*

**Key words:** *health, Healthy Life Style, Health Promoting Schools.*